

Слабоуз В. В.,*кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри іноземних мов
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»***Бурова Е. В.,***кандидат педагогічних наук,
асистент кафедри української мови та літератури
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»*

МОВА ЯК ФОРМА ПРОЯВУ КУЛЬТУРИ

Анотація. У статті відстоюється позиція щодо принципу, за яким розгляд початків культури в розвитку людини неможливий без звернення до деяких міркувань онтологічного характеру. Розглянуто погляди Ф. Боаса, Л. Леві-Брюля, К. Леві-Стросса стосовно зазначеної назвою статті проблеми. У статті також доведено, що та частина культури, яку заведено іменувати духовною культурою, розпочалася через осмислення її фактів у мові й мовленні. Припущення щодо того, що передувало чому, на нашу думку, не мають ніяких перспектив вирішення, оскільки кожне з них і логічне, і можливе, але жодне не може бути доведеним шляхом спостереження й вивчення якогось архаїчного матеріалу.

Ключові слова: культура, культурологічний, лінгвокультурологічний, мислення, мова, мовлення, онтологічний, первісна людина, свідомість, структуралістський підхід.

Постановка проблеми. Уживаючи слово «культура», ми частіше за все розуміємо певний стан суспільства, який є результатом накопичення людством знань, умінь і навичок самопізнання й самовиявлення, самоусвідомлення й самооцінки. Культура – найрізноманітніші прояви людської діяльності, завдяки яким змінюються відносини між природою та суспільством. Це поняття, кількість дефініцій якого незліченна. Незважаючи на все, ми майже без участі критичного усвідомлення розуміємо, про що йдеться в кожному випадку використання цього слова. Проте в якийсь час і розуміння, і вивчення культури як феномена людської діяльності все ж таки почалось.

На думку авторів статті у Вікіпедії, слово «Культура» увійшло в російський лексикон лише з середини 30-х років XIX століття. Так, у словнику мови О.С. Пушкіна це слово відсутнє. Першість же у використанні цього слова належить академікові й заслуженому професорові Імператорської Санкт-Петербурзької медико-хірургічної академії Д.М. Велланському (1774–1847 роки). У своїй праці «Основные начертания общей и частной физиологии или физики органического мира» він писав: «Природа – возделанная духом человеческим, есть Культура, соответствующая Nature так, как понятие сообразно вещи. Предмет Культуры составляют идеальные вещи, а предмет Nature суть реальные понятия. Деяния в Culture производятся с сосвением, произведения в Nature происходят без сосвения. Посему Культура есть идеального свойства, Nature имеет реальное качество. Обе, по их содержанию, находятся параллельными; и три царства Nature: ископаемое, растительное и животное, соответствуют областям Культуры, заключающим в себе предметы Искусств, Наук и Нравственного Образования» [1, с. 196–197].

Проте твердження щодо першості згадування про культуру саме Д.М. Велланським треба відкоригувати, оскільки в «Словнику російської мови XVIII століття» під 1747 роком зафіксовано використання слова «культура» й вилучено воно з авторитетного джерела – десятитомного зібрання «Материалов для истории имп. Академии наук (1716–1750)» [9]: «КУЛЬТУРА 1747, ы, ж. Лат. cultura. Сад. Разведение, выращивание (растений). Реченный садовник <...> деревьям и цвѣтам, которыя к украшению садов принадлежат, имена знает, и в культурѣ их <...> искусство имѣет. МАН VIII 575».

Мета статті – відстояти позицію щодо принципу, за яким розгляд початків культури в розвитку людини неможливий без звернення до деяких міркувань онтологічного характеру. Ми беремо на себе сміливість стверджувати, що та частина культури, яку заведено іменувати духовною культурою, розпочалася через осмислення її фактів у мові й мовленні. Припущення щодо того, що передувало чому, на наш погляд, не мають ніяких перспектив вирішення, оскільки кожне з них і логічне, і можливе, але жодне не може бути доведеним шляхом спостереження й вивчення якогось архаїчного матеріалу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розгляд початків культури в розвитку людини неможливий без звернення до деяких міркувань онтологічного характеру. Ми використовуємо термін «онтологія» в традиційному сенсі на позначення розділу філософії, який вивчає загальні основи й принципи, структури й закономірності буття. Крім цього власне методологічного сенсу терміна, іноді ми будемо використовувати його під час так званих «картин світу», які відповідають певним рівням пізнання дійсності й фіксуються в мові того або іншого етносу, складають, таким чином, лінгвокультурний шар мови. Відразу зазначимо, що, використовуючи поняття «мовна картина світу», ми не приховуємо свого скепсису стосовно можливості дати об'єктивний лінгвістичний опис хоча б однієї індивідуальної мовної картини світу. Проте як метамовна метафора це поняття нас задовольняє, а іноді виконує необхідні для розгляду складних синкретичних явищ у мовленнєвій діяльності людини функції. Тому зупинимося на ньому трохи докладніше.

Найбільш адекватний підхід до формування уявлень про картини світу тієї чи іншої мовної особистості був вироблений у межах структурної семіотики. Загалом картина світу мовної особистості як представника певного етносу, культури тощо включає не тільки пізнавальні (когнітивні), але й ціннісні (аксіологічні) компоненти та є об'єктом аналізу різних наук (лінгвістики, психології, етнографії). Вагається, наприклад, що відмінності в колективному досвіді народів неминуче відображаються в системі цінностей цих народів. Картина світу у свідомості кожного етносу, групи, індивіда може розгляда-

тися в міжкультурному аспекті, при цьому як одиниця зіставлення виступає культурний концепт – багатомірна ментальна сутність, яка має образний, описово-понятійний і ціннісний вимір [2, с. 107]. Система культурних концептів (також досить «розмите» поняття сучасної когнітології), яка розглядається в ціннісному вимірі, утворює ціннісну картину світу, у якій виділяють культурні домінанти. І ціннісна картина світу може бути реконструйована на основі аналізу репрезентативних для цієї культури текстів, значень слів і фразеологізмів, формульних моделей етикетної поведінки, а також за допомогою асоціативних експериментів.

Зазначимо, що фактично картина світу завжди усвідомлена, рефлексивна, але глибина її усвідомлення, тобто рівень рефлексії, може бути різним. Вищий рівень такої рефлексії відповідає науковому та філософському осмисленню світу, вільному від зв'язаності з реальним сприйняттям. Одним із перших, хто провів розмежування між безпосередньою свідомістю світу й теоретичною свідомістю, вільною від зв'язаності з реальним сприйняттям, був М.М. Бахтін, який висунув свою концепцію «великого» й «малого» світів [3]. Суть цієї концепції може бути зведена до такого: «Світ існує не поза нами, незалежно від нас. Ми учасники його буття. Ми є частиною цього світу, яка знаходиться в безперервному спілкуванні з іншими його частинами. І без нашої думки, нашого відображення світу, нашої дії у світі світ буде іншим світом» [4, с. 272]. М.М. Бахтіну належить ідея «світу про мене мислячого» та припущення про те, що «швидше я є об'єктом у суб'єктному світі...» [3, с. 519–520]. Буття людини у світі як його складової частини, що знаходиться із цим світом у безперервному діалозі, передбачає «повернення до побудови у свідомості індивіда образу зовнішнього багатомірного світу, світу як він є, у якому ми живемо, у якому ми діємо, але в якому наші абстракції самі по собі не «живуть» [5, с. 255].

Мова дає нам систему орієнтирів, необхідну для діяльності в цьому світі. Чи використовується ця система для власного орієнтування, чи для орієнтування інших – це вже неважливо. «Спілкування з ким-небудь, здійснення комунікації з іншою людиною можна розглядати лише як один із засобів внесення корекції в образ світу іншої людини (вашого співрозмовника), ситуативний, фрагментарний і в той же час безпосередній, тобто образ великого світу, або глобальний, але виключений із реальної діяльності й реального переживання цього світу, тобто образ «малого» світу, світу абстракцій» [6, с. 272]. Носієм картини світу мовної особистості є людина, що зумовлено сенсом самого терміна. Її елементами виступають інформаційні одиниці та конфігурації, а її вираженням служить діяльність (у тому числі й мовленнєва) людини.

Разом із розмовою про картини світів мовних особистостей можна говорити про існування етнічної картини світу, яка представлена мовою в цілому. Її реальність не очевидна, але мисленнєво зрозуміла, оскільки етнічна мова як постійна приналежність етносу реальна, і мовне знання, яке входить до картини світу кожної окремої людини, теж реальне. Носієм такої картини світу є етнос, як її елементи виступають поняття й понятійні конфігурації, а її вираженням є етнічна мова (насамперед її лексика).

Як уже зазначалося раніше, довгий час формування культури йшло без усвідомлення того, що та або інша людська діяльність є проявом саме культури. На жаль, сучасна антропологія не дає остаточної й достовірної відповіді про часи й причини появи поряд із *Homo Faber* (людиною вправною, без якої розвиток матеріальної культури був би неможливим) *Homo*

sapiens (людини розумної), не фіксує ані хронологічно, ані якісно відправну точку її еволюції. Ми беремо на себе сміливість стверджувати, що та частина культури, яку прийнято іменувати духовною культурою, розпочалася через осмислення її фактів у мові й мовленні. Припущення стосовно того, що передувало чому, на нашу думку, не мають ніяких перспектив вирішення, оскільки кожне з них і логічне, і можливе, але жодне не може бути доведеним шляхом спостереження й вивчення якогось архайчного матеріалу. Тому ми ненадовго зупинимося лише для того, щоб перелічити й коротко схарактеризувати ті факти, якими оперують у культурній антропології, коли вивчають початки культурного становлення людства.

Серед найбільш відомих у світі й найбільш авторитетних учених, які займалися проблематикою культурної антропології та сформулювали власні уявлення щодо початків культури, назвемо Ф. Боаса, Л. Леві-Брюля, К. Леві-Стросса. Лінгвіст й антрополог Ф. Боас – «батько американської антропології» – у праці, присвяченій вивченню розуму первісної людини, одним із головних вважав питання про існування між типами мови та культурами настільки тісного взаємного зв'язку, «що будь-яка людська раса характеризується відомою комбінацією фізичного типу, мови й культури» [7, с. 71]. Чому саме із цієї проблеми почав свою розмову про розум первісної людини Ф. Боас, зрозуміло. На американському континенті точилася запекла боротьба між представниками різних рас, і точка зору видатного вченого мала неабияке значення для угамування пристрастей. Ф. Боас довів, що расових проблем, таких, наприклад, як арійська, не існує, що лише в лінгвістиці можуть вивчатись так звані арійські мови, а інші припущення, у тому числі й стосовно того, що певному народу завжди притаманний відомий культурний тип, абсолютно безпідставні. Науковець зазначав: «Теоретичний розгляд історії типів людства, мов і культур примушує нас припускати, що в ранню епоху існували такі умови, при яких кожний тип був значно більш ізольованим від решти людства, ніж у теперішній час. Тому культура й мова, які належать окремому типові, виявлялися інших типів, ніж у сучасний період» [7, с. 75]. Ф. Боас прийшов до висновку, що в усьому світі «біологічна одиниця» набагато ширша за «лінгвістичну одиницю», що представники однієї й тієї ж раси можуть розмовляти різними мовами.

Наведені міркування Ф. Боаса дають підстави для висновку щодо обов'язкового урахування в лінгвокультурологічних студіях діахронічного аспекту. Чим далі від сьогодення, тим більше різниця між культурами окремих етносів; чим ближче до наших днів, тим меншою вона стає внаслідок техногенних змін – появи сучасних засобів зв'язку – і глобалізаційних тенденцій у розвитку людського суспільства.

Інші гіпотези й припущення онтологічного порядку під час вивчення мислення прадавньої людини висунув Л. Леві-Брюль – французький філософ, психолог і культурний антрополог. На відміну від представників англійської антропологічної школи Е. Тейлора, Дж. Фрезера й інших, Л. Леві-Брюль доводив, що, по-перше, вищі психічні функції людини детерміновані соціально і, по-друге, що первинна свідомість відрізняється від свідомості сучасних цивілізацій як за змістом, так і за логікою. З огляду на це твердження Л. Леві-Брюль висунув ідею паралогічного мислення. Для нього характерними він вважав такі риси: а) нерозрізнення природного й чудесного; б) орієнтацію на вплив таємничих сил на прояви буття; в) віру в ефективність магії й ритуалів. Найцікавішим для нас є твердження про існування містичних форм трансляції якостей одного об'єкта на другий, між іншим, і за допомогою оволодіння *магічним словом*. Стадію па-

ралогічного мислення Л. Леві-Брюль вважав існуючою до появи логічного мислення, а перебіг відносин між цими двома типами мислення в ході еволюції вбачав у редукції паралогічного й розширенні зони логічного мислення. Відомо, що ідея паралогічного мислення емпіричного підтвердження не знайшла, проте мала значний вплив на подальші дослідження мислення й відносин між мовою й мисленням у працях учених ХХ століття.

З ім'ям К. Леві-Стросса пов'язаний структуралістський підхід до вивчення процесів становлення людського суспільства, розвитку мислення й мови, проявів культури, насамперед у міфологічному етапі розвитку свідомості. Головні праці – «Структурна антропологія» (1958 рік), «Структура міфів» (1970 рік), «Міфологія» (1971 рік), «Структурна антропологія – 2» (1973 рік) та інші – спрямовані на вивчення життя та культури первісних народів (переважно американських індіанців) із тим, щоб знайти вирішення проблеми становлення суспільства й формування людського мислення. Вивчаючи міфологічне мислення, К. Леві-Стросс прийшов до висновку, що міфологічна свідомість адекватно відбиває «анатомію розуму». Учений схарактеризував його як таке, що здатне до узагальнень, класифікацій та аналізу, повною мірою «наукове», логічне (на противагу твердженням Л. Леві-Брюля) й аж ніяк не зародкове. Воно склало субстрат людської цивілізації, а за логікою в деяких аспектах опередило сучасне природознавство.

Учений вважав міф феноменом мови. А в праці «Мислення дикунів» продемонстрував надзвичайну значимість тотемізму в класифікації природних і соціальних об'єктів. Нам треба звернути увагу на той факт, що тотеми здебільшого мають імена, а ототожнення наймення й тотему було важливим етапом у розвитку мовної традиції перенесення якостей (предмет – назва – предмет) і врешті-решт прирівнювання, ототожнення слова й предмета. Міфологічне мислення схарактеризоване К. Леві-Строссом як таке, що здатне до узагальнень, класифікацій та аналізу, тобто повною мірою «наукове». Логіка міфу оперує бінарними опозиціями типу день/ніч, верх/низ, небо/земля, життя/смерть, причому, за К. Леві-Строссом, логіка міфологічного мислення оперує не ізольованими опозиціями, а їх ансамблями. Шляхом аналізу бінарних опозицій К. Леві-Стросс довів, що міфологічне мислення принципово метафоричне, його зміст розкривається в нескінченних трансформаціях образів. К. Леві-Стросс висловив також твердження, згідно з яким людське мислення, його онтологія взагалі має антиномічний характер. Ми вважаємо таке твердження певним перебільшенням, але погоджуємося з тим, що категоріальна думка, її бінарнісна основа посідає важливе місце в людському мисленні взагалі [8].

Висновки. Ми стверджуємо, що та частина культури, яку прийнято іменувати духовною культурою, розпочалася через осмислення її фактів у мові й мовленні. Вирішення ж проблеми «яйця й курки», тобто, що передувало чому, на нашу думку, не мають ніяких перспектив вирішення, оскільки кожне з них і логічне, і можливе, але жодне не може бути доведеним шляхом спостереження й вивчення якогось архаїчного матеріалу. Аналіз же поглядів учених, які заклали фундамент наукового осмислення проблеми, дає змогу вважати справедливим наш висновок: формування культурної свідомості відбувалося фактично водночас із розвитком мови й мислення.

Література:

1. Велланский Д.М. Основные начертания общей и частной физиологии или физики органического мира / Д.М. Велланский. – СПб., 1836. – С. 196–197.
2. Карасик В.И. Ценностная картина мира: межкультурный аспект / В.И. Карасик // Языковое сознание: содержание и функционирование: тезисы докладов XIII Международного симпозиума по психолингвистике и теории коммуникации (Москва, 1–3 июня 2000 г.). – М.: Институт языкознания РАН и МГПУ, 2000. – С. 106–107.
3. Бахтин М.М. Литературно-критические статьи: в 2 т. / М.М. Бахтин. – М.: Художественная литература, 1986. – 541 с.
4. Леонтьев А.А. Основы психолингвистики / А.А. Леонтьев. – М.: Смысл, 1999. – 287 с.
5. Леонтьев А.Н. Цепные реакции / А.Н. Леонтьев // Избранные психологические произведения: в 2 т. – М.: Педагогика, 1983. – Т. 1. – 1983. – 392 с.
6. Карпенко О.Ю. Когнитивна ономастика як напрямок пізнання власних назв: дис. ... докт. філол. наук: спец. 10.02.15 / О.Ю. Карпенко. – О., 2006. – 416 с.
7. Боас Ф. Ум первобытного человека / Ф. Боас; пер. с англ. А.М. Водена. – М. – Л.: Гос. изд-во, 1926. – 153 с.
8. Леві-Стросс К. Структурна антропологія (Anthropologie structurale) / К. Леві-Стросс; пер. с фр. В.В. Иванова. – М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. – 512 с.
9. Материалов для истории имп. Академии наук (1716–1750). – СПб., 1885–1900. – Т. 1–10.

Слабуз В. В., Бурова Э. В. Язык как форма проявления культуры

Аннотация. В статье отстаивается позиция касательно принципа, согласно которому рассмотрение начал культуры в развитии человека невозможно без обращения к некоторым соображениям онтологического характера. Рассмотрены взгляды Ф. Боаса, Л. Леві-Брюля, К. Леві-Стросса относительно указанной названием статьи проблемы. В статье также доказано, что та часть культуры, которую принято именовать духовной культурой, началась через осмысление ее фактов в языке и речи. Предположение относительно того, что предшествовало чему, с нашей точки зрения, не имеют никаких перспектив решения, потому что каждое из них является и логичным, и возможным, но ни одно не может быть доказанным путем наблюдения и изучения какого-то архаического материала.

Ключевые слова: культура, культурологический, лингвокультурологический, мышление, язык, речь, онтологический, первобытный человек, сознание, структуралістський підхід.

Slabouz V., Burova E. Language as a Form of Cultural Expression

Summary. The article defends the position on the principle in accordance with which the consideration of the origins of culture in the human development is not possible without the access to some reasons of the ontological character. We consider the views by F. Boas, L. Levy-Bruhl, K. Levi-Strauss concerning the pointed by the title of the article problem. The article also proves that the part of culture which is usually called spiritual culture began through its understanding of the facts in language and speech. The assumption as to what preceded what, to our mind, has no prospect solutions, because each of them is both logical and possible, but none can be proved by the observation and study of the archaic material.

Key words: culture, culturological, linguoculturological, thinking, language, speech, ontological, primitive man, consciousness, structuralist approach.